

dr Wanda A. Ciszewska
Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii UMK Toruń
tai@umk.pl

„Święto Oświaty” w świetle instrukcji z lat 1946–1949

Wprowadzenie

W dobie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej „Dni Oświaty, Książki i Prasy” były oficjalnym świętem państwowym obchodzonym powszechnie i uroczystie. Poprzez wystawy, odczyty, konkursy propagowały książkę i upowszechniały oświatę, akcentując przy tym wkład władzy ludowej w zwalczanie analfabetyzmu, popularyzację kultury czy powszechność szkolnictwa. Pomimo wpisania się tych uroczystości w kalendarz świąt, a zarazem bezsprzeczne ich osiągnięcia w zakresie propagowania kultury i oświaty problematyka dni nie była zagadnieniem podejmowanym przez badaczy zbyt często. O święcie tym wzmiankowano najczęściej w opracowaniach historycznych, poruszających kwestię narodzin systemu władzy w Polsce, często przede wszystkim w kontekście wystąpień 3 maja 1946 r.¹ W ujęciu bibliologicznym, z zaakcentowaniem roli wydawców i księgarzy w upowszechnianiu i popularyzacji książki, m.in. poprzez organizowanie w tych dniach kiermaszy księgarskich, pisał Tadeusz Hussak² i Lucjan Biliński³. Więcej uwagi, akcentując jednak sprawę protestów majowych, poświęcił uroczystościom Dariusz Jarosz w artykule *Święto książki z wielką polityką w tle. (Dni Oświaty w maju 1946 r.)*⁴.

Jednym ze źródeł informacji o „Święcie Oświaty” są instrukcje i inne materiały pomocnicze wydawane corocznie początkowo z inicjatywy Centralnego Komitetu Obywatelskiego, a w późniejszym okresie przez Radę Czytelnictwa i Książki. W trakcie kwerendy archiwalnej w Archiwum Akt Nowych w Warszawie natrafiono na kilka instrukcji dotyczących tego święta wydanych na początku lat 50. dwudziestego wieku⁵. Odnalezienie wcześniejszych instrukcji nie było zadaniem łatwym. Część tych wydawnictw jest taktowana

¹ K. Kersten, *Narodziny systemu władzy, Polska 1943–1948*, Paryż 1986, s. 195–197, P. Osęka, *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007; W. Mazowiecki, *Pierwsze stracie. Wydarzenia 3 maja 1946*, Warszawa 1998, passim

² T. Hussak, *Księgarstwo bliskie czytelnikom. Nie zmarnowaliśmy szansy...*, Olsztyn 1999, s. 21–24.

³ L. Biliński, *Zarys rozwoju ruchu wydawniczego w Polsce Ludowej*, Warszawa 1977, s. 121–122, tenże, *Książka w Polsce Ludowej. Wydawnictwa i księgarstwo*, Warszawa 1991, s. 129, 133, 146.

⁴ D. Jarosz, *Święto książki z wielką polityką w tle. (Dni Oświaty w maju 1946 r.)*, [w:] *Bibliologia polityczna*, praca zbiorowa pod redakcją D. Kuźminy, Warszawa 2011, s. 265–273.

⁵ W Archiwum Akt Nowych w Warszawie w zespole Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa w Warszawie [dalej cyt.: AAN Warszawa : CUWPGiK] odnaleziono instrukcje za lata 1951, 1952, 1955 i 1956.

przez biblioteki jako druki i włączana do zbiorów, a tym samym do katalogów bibliotecznych⁶. Część przez te same biblioteki została potraktowana jako dokumenty archiwalne i włączona do tek dokumentacyjnych⁷. W efekcie poszukiwań odnaleziono druki instrukcji z lat 1946–1956, z luką za rok 1950. Na potrzeby niniejszego artykułu omówiono wydawnictwa z lat 1946–1949 przybliżające okoliczności powstania samego święta, jak i kształtowania się charakterystycznych form jego obchodu.

Początki „Święta Oświaty”

Początki „Święta Oświaty” wiążą się z Ministerstwem Oświaty i osobą ówczesnego Ministra Czesława Wycecha. To z jego inicjatywy i pod jego przewodnictwem Rada Książki wystąpiła z propozycją podjęcia zorganizowanych działań, których celem była popularyzacja oświaty i kultury przede wszystkim poprzez Inspektoraty Szkolne i placówki biblioteczne. Rada funkcjonowała na mocy zarządzenia Ministra Oświaty z 20 września 1945 r. Utworzono ją na wzór, postulowanej przez Tymczasową Radę Księgarstwa Polskiego (działającą w czasie okupacji), Naczelnej Rady Książki jako centralnego organu kierowniczego, doradczego i opiniotwórczego w kwestii wszystkich zagadnień związanych z produkcją i rozpowszechnianiem książki. Radę tworzył dwudziestoosobowy zespół złożony m.in. z bibliotekarzy (Aleksander Birkenmajer, Wanda Dąbrowska, Jan Muszkowski, Adam Łysakowski), wydawców i księgarzy (Stanisław Arct, Stanisław Pazyra, Tomasz Szczechura i Jerzy Borejsza), a przewodniczył mu urzędujący minister. Rada podzieliła się na sześć stałych zespołów, które miały pracować nad zagadnieniami:

1. planowania wydawniczego i produkcji książki,
2. obrotu i rozpowszechniania książki,
3. bibliografii i statystyki druków,
4. propagandy i czytelnictwa,
5. prawa autorskiego,
6. szkolenia pracowników książki⁸.

W rzeczywistości Radzie przyznano tylko uprawnienia opiniotwórcze i wnioskodawcze, a jej działalność ograniczała się do posiedzeń, na których wygłaszano

⁶ Na przykład *Instrukcja w sprawie organizacji „Święta Oświaty” w dniach 1–3 maja 1946 r.*, Warszawa 1946 [dalej cyt.: *Instrukcja 1946 r.*] znajduje się w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu.

⁷ Instrukcja z 1947 r. została odnotowana w katalogu Biblioteki Narodowej, ale wytyczne na rok 1954, czy instrukcja z 1955 r. są już przechowywane w Zakładzie Dokumentacji Księgoznawczej Biblioteki w tekstach dokumentacyjnych (sygn. TD 160).

⁸ S. A. Kondek, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993, s. 82.

referaty. Podczas tych spotkań m.in. S. Arct omówił podstawy odbudowy książki w Polsce⁹; Józef Grycz, dyrektor Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, przedstawił projekt ustawy o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi; Jan Piątek, wiceprezes reaktywowanego Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek, zaprezentował aktualne problemy produkcji i rozpowszechniania książek, a osiągnięcia produkcji wydawniczej w latach 1945–1947 przybliżyła W. Dąbrowska¹⁰. Teksty wygłoszone w trakcie posiedzeń, po wprowadzeniu modyfikacji wykorzystywali później publicyści partyjni jako potwierdzenie nieprawidłowości funkcjonowania przedwojennego modelu wydawniczego¹¹. Największym sukcesem Rady było zainicjowanie i zorganizowanie „Święta Oświaty”.

„Święto Oświaty” w 1946 r.

Pierwsza koncepcja zorganizowania „święta książki” pojawiła się na konferencji biblioteczej okręgowych wizytatorów bibliotek, zorganizowanej przez Wydział Bibliotek Ministerstwa Oświaty w Pabianicach w dniach 24–27 października 1945 r.¹² Wkrótce potem na inauguracyjnym posiedzeniu Rady Książki postulowano zorganizowanie „tygodnia książki”. Wyłoniona z Rady Komisja wybrała początkowo termin jesienny, jednak uchwalenie przez Radę Ministrów 31 stycznia 1946 r. *Dekretu o bibliotekach*:

„wzbudziło pragnienie, by to uzyskane wreszcie po 25 latach walki «zwycięstwo słusznej sprawy» rozbrzmiało szerszym echem, nastawiając uwagę całego społeczeństwa na sprawę książki i bibliotek publicznych”¹³.

20 marca 1946 r. z inicjatywy Prezydium Rady Książki pod przewodnictwem Ministra Oświaty, Cz. Wycecha odbyło się zebranie przedstawicieli organizacji społecznych, na którym powołano Obywatelski Komitet „Święta Oświaty”. W jego skład weszli przedstawiciele następujących organizacji oświatowych i młodzieżowych:

- Prezydium Rady Książki,
- Centralna Komisja Związków Zawodowych,
- Związek Samopomocy Chłopskiej,

⁹ Tekst ukazał się drukiem wydany nakładem własnym autora. Por. S. Arct, *Odbudowa książki w Polsce. Podstawy faktyczne i liczbowe*, Warszawa 1946

¹⁰ Referat wygłoszony na plenarnym zebraniu Rady Książki w dn. 17/18 września 1946 opublikowano w „Bibliotekarzu”. Por. W. Dąbrowska, *Dwulecie naszej powojennej produkcji wydawniczej*, „Bibliotekarz” 1946, nr 8/9, s. 161–169.

¹¹ A. Ł. *Rada Książki*, „Bibliotekarz” 1945 nr 1–2, s. 17–18; S. A. Kondek, dz. cyt., s. 82–83.

¹² A. Ł. dz. cyt., s. 17–18.

¹³ *Od Rady Książki*, „Bibliotekarz” 1946, nr 3, s. 74; D. Jarosz, dz. cyt., s. 268.

- Związek Nauczycielstwa Polskiego,
- Związek Bibliotekarzy Polskich,
- Towarzystwo Uniwersytetów Robotniczych [sic!],
- Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych,
- Ludowy Instytut Oświaty i Kultury,
- Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci,
- Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci,
- Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”,
- Organizacja Młodzieżowa TUR [dalej OM TUR],
- Związek Walki Młodych,
- Sekcja Młodych Stronnictwa Demokratycznego,
- Związek Harcerstwa Polskiego,
- Związek Rewizyjny Spółdzielni RP,
- przedstawiciele Ministerstwa Oświaty, Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz Ministerstwa Informacji i Propagandy¹⁴.

Jednocześnie wystąpiono do Rady Ministrów z propozycją uchwały o ustanowieniu 1–3 maja „Święta Oświaty”, podjęto ją 22 marca w następującej treści:

„Nawiązując do najlepszych tradycji odradzającej się Polski, które znalazły wyraz w XVIII w. w pracach Komisji Edukacji Narodowej i demokratycznych reformach Konstytucji 3-go maja, a później w poczynaniach wszystkich epok budzenia się społeczeństwa do samodzielnego bytu,

nawiązując do tradycji walki mas pracujących o narodowe i społeczne wyzwolenie, której symbolem był dzień 1 maja, walki o pełną demokratyzację życia, o upowszechnienie oświaty i dóbr kulturalnych,

uznając w pełni nagłą potrzebę podniesienia poziomu oświaty i kultury przy udziale najszerzych mas narodu

Rada Ministrów postanawia przeznaczyć dni 1–3 maja na doroczny obchód

ŚWIĘTA OŚWIATY

z tym, że w każdym roku wysunięty będzie jeden z działów lub czynników pracy oświatowej, jako naczelnny temat obchodu. [...]

Wykonanie mniejszej uchwały powierza się Ministrowi Oświaty, porozumieniu z Ministerstwem Kultury i Sztuki oraz Informacji i Propagandy, w myśl postanowień Obywatelskiego Komitetu „Święta Oświaty”, zorganizowanego przez Radę Książki¹⁵.

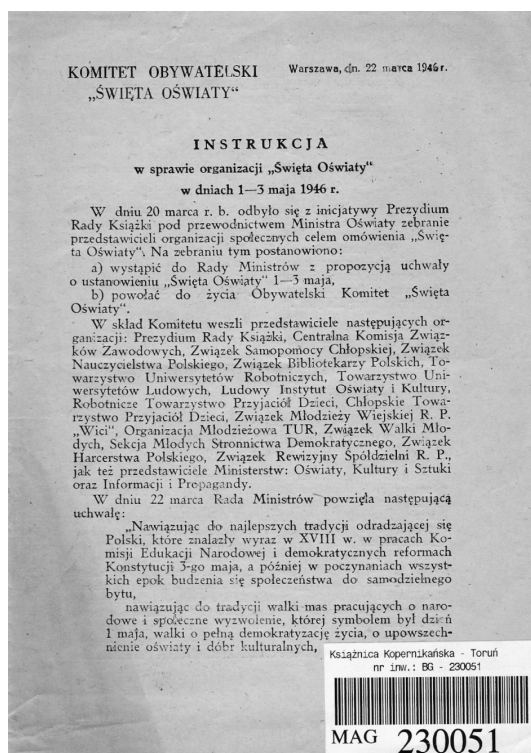
¹⁴ *Instrukcja 1946 r.*, s. 1.

¹⁵ *Instrukcja 1946 r.*, s. 1–2; „Święto Oświaty”, „Rzeczpospolita” 1946 (24 III), nr 83, s. 3.

Tą decyzją stworzono nowe święto państwowe, które narodziło się w ramach socjalistycznej obrzędowości, ale w późniejszym okresie na trwałe wpisało się w kalendarz imprez oświatowo-kulturalnych.

Jednym ze stałych elementów przygotowań do uroczystości stały się *Instrukcje w sprawie organizacji* wydawane początkowo przez Komitet Obywatelski, a od 1952 r. przez Radę Czytelnictwa i Książki. Jako pierwsza ukazała się *Instrukcja w sprawie organizacji „Święta Oświaty” w dniach 1–3 maja 1946* (Warszawa 1946). Była to 4 stronicowa ulotka w formacie 21,4 x 15,3 cm, datowana na 22 marca 1946 r. Wytłoczono ją w Dziale Grafiki Zakładu Salezjańskiego w Warszawie, tym samym w którym tłoczono czasopismo poświęcone sprawom bibliotek publicznych – „Bibliotekarza”¹⁶. Pod *Instrukcją* podpisał się, jako Przewodniczący Komitetu Obywatelskiego „Święta Oświaty”, Minister Oświaty Cz. Wycech.

Fot. 1. *Instrukcja w sprawie organizacji „Święta Oświaty” w dniach 1–3 maja 1946 r.* Fot. Autorka

Instrukcja informowała o okolicznościach utworzenia święta, zawierała także cytowaną powyżej uchwałę Rady Ministrów. Najważniejsza jednak jej część dotyczyła bezpośrednio sposobów organizacji obchodów, ich charakteru, jak również postulowanej akcji propagandowej. Rada zobowiązała się do przygotowania odpowiednich materiałów:

¹⁶ Por. stopki redakcyjne „Bibliotekarza” z lat 1945–1949.

„artystycznego plakatu, odezwy do społeczeństwa oraz specjalnego numeru „Bibliotekarza”, niemniej główny trud organizacyjny miał spocząć na wojewódzkich, powiatowych i gminnych komitetach obywatelskich, wspieranych przez administrację szkolną i organizacje społeczne. W *Instrukcji* określono kolejność działań, jakie mieli podjąć kuratorzy i inspektorzy szkolni. Wymagano, aby powołując komitety wojewódzkie, powiatowe i gminne aktywnie zaangażowano w ich działalność „przedstawiciele administracji szkolnej i ogólnej, również przedstawiciele [...] świata nauki, bibliotek i organizacji społecznych”, przypomniano przy tym o „przedstawicielach trzech ministerstw, biorących udział w organizowaniu «Święta Oświaty»”. W prace przygotowawcze należało także włączyć kierowników szkół powszechnych i średnich oraz zaktywizować młodzież szkolną. Na funkcjonowanie administracji i sekretarzy komitetów przyznano dotację w wysokości 10.000 zł dla każdego komitetu w zamian za sporządzenie sprawozdania opisowego i finansowego¹⁷.

W 1946 r. tematem obchodów była książka, „ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień bibliotek publicznych, w związku z wejściem w życie *Dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi*”¹⁸. Tej problematyce poświęcono numer specjalny „Bibliotekarza”, który ukazał się w marcu 1946 r. wydany z zasiłku Ministerstwa Oświaty w nakładzie 30.000 egzemplarzy przeznaczonych do bezpłatnego kolportażu¹⁹. Zamieszczono w nim wypowiedź Ministra Oświaty Cz. Wycecha, który stwierdził: „książka i biblioteka staną się doniosłym czynnikiem w rozwoju pełni sił duchowych jednostek i tworzeniu zdrowszej atmosfery moralnej w powojennym społeczeństwie”. W odmiennym tonie pisał Minister Informacji i Propagandy Stefan Matuszewski: „w przeszłości starano się wykopać przepaść między 1-szym i 3-cim Maja. [...] Na odwrót, jest między nimi ścisły związek, który zasada się na wspólnych założeniach walki o postęp, o demokrację”²⁰. W opublikowanej w „Bibliotekarzu” odezwie Komitet Obywatelski powrócił do idei połączenia dwóch rocznic „złotym mostem wspólnych, podzielanych przez wszystkich szczerych demokratów dążeń do udostępnienia najszerszym masom bogactw kultury i powołania tych mas do współtwórczości”²¹. Dołączono także apel Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich jednoznacznie popierający „Święto Oświaty” i zachęcający do aktywnego w nim uczestnictwa.

¹⁷ *Instrukcja 1946 r.*, s. 2–3.

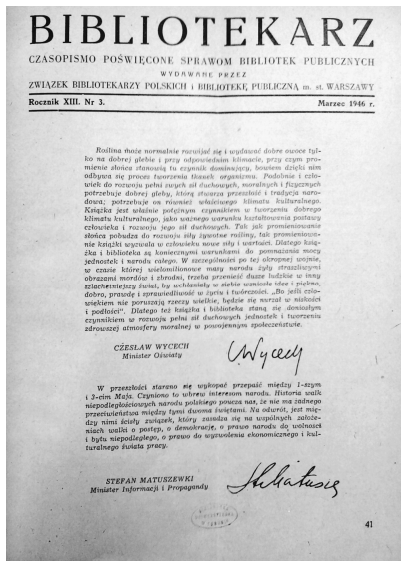
¹⁸ Tamże, s. 2.

¹⁹ „Bibliotekarz” 1946, nr 3, s. 77.

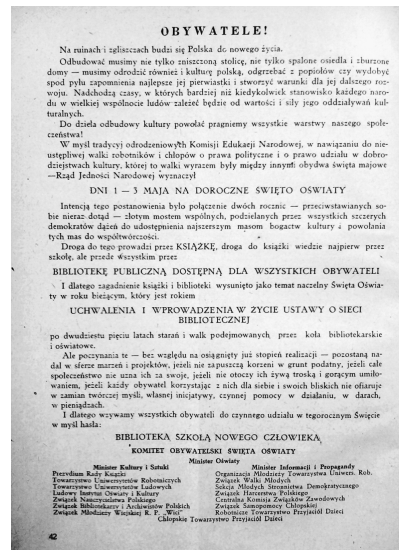
²⁰ Tamże, s. 41.

²¹ Tamże, s. 42.

Fot. 2. Specjalny numer „Bibliotekarza” przygotowany na „Święto Oświaty” w 1946 r. Fot. Autorka

Fot. 3. Odezwa Komitetu Obywatelskiego, „Bibliotekarz” 1946, nr 3, s. 42. Fot. Autorka

Zasadniczą treść specjalnego numeru „Bibliotekarza” stanowił *Dekret*, „w brzmieniu uchwalonym przez Radę Ministrów z uwzględnieniem zmian, zaprojektowanych przez Prezydium Krajowej Rady Narodowej”²² i artykuły do niego nawiązujące, m.in. Józefa Janiczka, *Zwycięstwo słusznej sprawy* (s. 44–49), J. Grycza, *Kilka uwag do dekretu o bibliotekach* (s. 49–52) czy W. Dąbrowskiej *Trzy myśli – trzy drogi* (s. 52–54). Nie zabrakło także haseł propagandowych i wyboru cytatów w opracowaniu W. Dąbrowskiej do wykorzystania w trakcie organizowanych imprez oświatowych (s. 65–67).

Instrukcja dawała pełną swobodę w organizowaniu obchodów i uroczystości związanych ze „Świętem Oświaty”, proponowano jednak określone formy pracy. Były to przede wszystkim zbiórki pieniężne oraz zbiórki książek na potrzeby bibliotek powszechnych, szkolnych i naukowych, przy czym podziału uzyskanych środków finansowych i pozyskanych książek miały dokonywać komitety. Zwiększeniu efektywności zbiórek miały posłużyć afisze, odezwy i transparenty z hasłami o następującej treści m.in.: „Dekret o bibliotekach da nam książkę”, „Daj książkę do biblioteki publicznej”, „Dziś święto bibliotek”, „Zwróć książkę do biblioteki”, „Biblioteki służą społeczeństwu” i chyba najczęściej wspominana dziś sentencja „Kraj bez bibliotek – to twierdza bez broni”. Dodatkowo postulowano organizowanie zebrań „w południe lub wieczorem” połączone z prelekcjami o książce i bibliotece z wykorzystaniem materiałów zamieszczonych we wspomnianym

²² Tamże, s. 44.

powyżej „Bibliotekarzu”. Sugerowano, aby w trakcie tych spotkań podejmować uchwały o tworzeniu miejscowych bibliotek publicznych oraz zakładać towarzystwa opieki nad zbiorami, które mogły oferować praktyczną pomoc w pracy bibliotecznej poprzez porządkowanie księgozbiorów czy okładanie książek w papier. Można było także zorganizować pochody pod biblioteki, zakończone różnego typu przemówieniami czy wieczory literackie i wieczory świetlicowe poświęcone książce i bibliotece. Kolejną formą obchodu było organizowanie zwiedzania bibliotek, drukarni czy księgarń, jak również przygotowanie wystaw książek. Proponowano tutaj określoną tematykę: książki bibliotecznej, oferty księgarskiej, jak również „tajnych wydawnictw z okresu okupacji”. W uroczyste świętowanie należało włączyć różne grupy społeczne np. wydawców i księgarzy, poprzez ogłaszanie konkursów wystaw księgarskich, książek najlepiej wydanych w okresie powojennym, czy młodzież szkolną, zachęcając ją do tworzenia prac ilustrujących przeczytane tytuły²³.

Powyższym imprezom i uroczystościom miała towarzyszyć rozbudowana akcja propagandowa w prasie i radiu. Komitety na poszczególnych szczeblach były odpowiedzialne za przygotowanie, w oparciu o wspomniany już numer „Bibliotekarza”, pogadanek radiowych, artykułów i notatek informacyjnych poświęconych zagadnieniom książki, czytelnictwa, bibliotek i omawiających znaczenie *Dekretu o bibliotekach*²⁴. Poza instrukcją organizacyjną, odezwą do społeczeństwa zamieszczoną w „Bibliotekarzu”, jak i specjalnym numerem tego czasopisma, organizatorzy Dni mogli także wykorzystać przygotowany przez Komitet Obywatelski plakat propagandowy, znaczki, nalepki oraz formularze list zbiórek pieniężnych i książkowych²⁵.

Jaki był efekt tych przedsięwzięć dowiadujemy się z artykułu Jan Rosnera, który ogłosił *Sukces Święta Oświaty*. Utworzono 14 komitetów wojewódzkich i 283 powiatowych oraz bliżej nie znaną liczbę komitetów gminnych. Głównym organizatorem święta, a zarazem wykonawcą byli nauczyciele szkół wszystkich stopni, administracja szkolna – inspektorzy szkolni i inspektorzy oświaty dorosłych, kuratorzy i kierownicy referatów bibliotecznych oraz oczywiście młodzież szkolna. W niektórych miejscowościach aktywnie włączyły się organizacje młodzieżowe ZHP, OMTUR i „Wici”. W wyniku różnych akcji zebrano ok. 90 tysięcy książek, w większości jednak defektów, tytuły zdekompletowane czy zwyczajną makulaturę. Pozytywnym aspektem zbiórek ulicznych, ofiar na rzecz bibliotek czy imprez

²³ *Instrukcja 1946 r.*, s. 3–[4].

²⁴ Tamże, s. [4].

²⁵ J. Rosner, *Sukces Święta Oświaty*, „Bibliotekarz” 1946, nr 6/7, s. 131.

było uzyskanie ok. 25 milionów zł, przy kosztach organizacyjnych nie przekraczających 1% przychodów. Spośród powiatów największą sumę (469.000 zł) zebrano w świdnickim, najbardziej ofiarnym województwem – z prawie 4 milionami zł – okazało się poznańskie. Zgodnie z *Instrukcją* podziału zebranych środków dokonywały komitety powiatowe. Komitet ogólnopolski opracował schemat podziału, według którego biblioteki publiczne miały otrzymać 45% funduszy, biblioteki szkolne 20%, biblioteki naukowe 10%, biblioteki organizacji społecznych 20%, dodatkowo Ziemie Odzyskane 5%. W rzeczywistości komitety powiatowe ponad $\frac{3}{4}$ zebranych funduszy przeznaczyły na biblioteki publiczne, wykazując – jak pisano w artykule „duże zrozumienie dla racjonalnej organizacji bibliotekarstwa w kraju, która musi się oprzeć [...] na gęstej i silnej sieci bibliotek powiatowych i gminnych”²⁶.

Poza kwestią popularyzacji książki i upowszechnienia oświaty, intencją nowego święta, jak już wspomniano, było połączenie dwóch rocznic: święta robotniczego Pierwszego Maja oraz rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja i „neutralizacja antagonizmów politycznych między tymi datami”²⁷. Usiłowano zdeprecjonować „Święto Konstytucji” ze względu na jego przedwojenny rodowód i narodowy charakter konkurencyjny dla 22 lipca, rocznicy powstania Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, obchodzonego od 1945 r. jako „Święto Odrodzenia”. O ile w roku 1945 obchody trzeciomajowe, poprzez pochody i przemarsze, nawiązywały jeszcze do obrzędowości II Rzeczypospolitej, to w 1946 r. obawiano się antyrządowych wystąpień i wykorzystania uroczystości przez przedstawicieli Polskiego Stronnictwa Ludowego do zaprezentowania własnej siły i uzmysłowienia społeczeństwu, że opór wobec komunizmu ma szanse powodzenia. Zapobiec miało temu „neutralne” „Święto Oświaty”. Jednak 29 kwietnia Ministerstwo Informacji i Propagandy wydało rozporządzenie, aby „w dniu 3 maja pochodów ulicznych nie organizować”²⁸. W efekcie doszło do starć między studentami a siłami porządkowymi na ulicach Krakowa oraz strzelaniu przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa do uczestników manifestacji trzeciomajowych w różnych regionach Polski. W trakcie konfliktów dwie osoby zginęły we Włocławku. W konsekwencji tych wydarzeń władze zarządziły masowe aresztowania²⁹. J. Rosner kwestię zamieszek, określanych w literaturze historycznej jako „pierwsze stracie” z nową władzą, zaledwie zasygnalizował w swoim artykule:

²⁶ J. Rosner, *Sukces Święta Oświaty*, „Bibliotekarz” 1946, nr 6/7, s. 131–133.

²⁷ S. A. Kondek, dz. cyt., s. 83.

²⁸ P. Osęka, dz. cyt., s. 84–85.

²⁹ D. Jarosz, dz. cyt., s. 265, W. Mazowiecki, dz. cyt., s. 91–94, 118–120. Władze wykorzystały wydarzenia trzeciomajowe do ograniczenia autonomii szkół wyższych, por. tamże, s. 213n.

„władze bezpieczeństwa wydały zakaz urządzania 3 maja wszelkich publicznych manifestacji ulicznych. Zarządzenie to nie było oczywiście skierowane przeciwko Świętu Oświaty, ale odbiło się na nim najfatalniej. Przekreśliło ono bowiem od dawna ułożone programy, których punktem kulminacyjnym miały być najczęściej trzeciomajowe pochody, zgromadzenia na rynku czy akademie. Zarządzenie to wyszło tak późno, że nie dotarło do wielu komitetów powiatowych i gminnych. [...] interwencja władz bezpieczeństwa wyraziła się w rozwiązaniu zgromadzeń i pochodów, legitymowaniu mężczyzn, usuwaniu z akademii części zgromadzonych, w sporadycznych wypadkach miały miejsce nawet aresztowania. Incydenty te wywołały jak najgorsze wrażenie i zakłóciły nastrój obchodów majowych”³⁰.

W konsekwencji wydarzeń majowych 1946 r. „Święto Konstytucji” zostało wykreślone z wykazu dni wolnych od pracy, a tym samym z kalendarza oficjalnych świąt³¹, zastąpiono je celebrowanym w tym czasie „Świętem Oświaty”.

„Święto Oświaty” w 1947 r.

Termin kolejnego „Święta Oświaty”, przypuszczalnie aby uniknąć powtórki wystąpień nieprzychylnych władzy, ustalono już na 4 maja 1947 r.³² Zebranie przedstawicieli organizacji społecznych odbyło się 22 stycznia tego roku. Powołano na nim ponownie Centralny Komitet Obywatelski „Święta Oświaty”. W jego skład, poza przedstawicielami tych samych instytucji co przed rokiem, weszli dodatkowo reprezentanci Związku Literatów, Polskiego Radia oraz Związku Dziennikarzy. Organizację obchodów święta powierzono nowo utworzonemu komitetowi wraz z komitetami wojewódzkimi, powiatowymi, gminnymi i lokalnymi „w oparciu o aparat szkolnictwa i przy czynnej pomocy organizacji społecznych”³³.

Na potrzeby przygotowywanych obchodów wydano czterostronicową broszurkę pt. *Instrukcja w sprawie organizacji „Święta Oświaty” w dniu 4 maja 1947 r.*, datowaną na 20 marca 1947 r. Sygnował ją przewodniczący Centralnego Komitetu Obywatelskiego „Święta Oświaty” Minister Oświaty, dr Stanisław Skrzyszewski. *Instrukcja* w formacie 21,4 x 15,3 cm została odbita w Drukarni Spółdzielni „Samopomoc Nauczycielska”, mieszczącej się przy ul. Raszyńskiej 22 w Warszawie³⁴.

³⁰ J. Rosner, dz. cyt., s. 132.

³¹ P. Osęka, dz. cyt., s. 90.

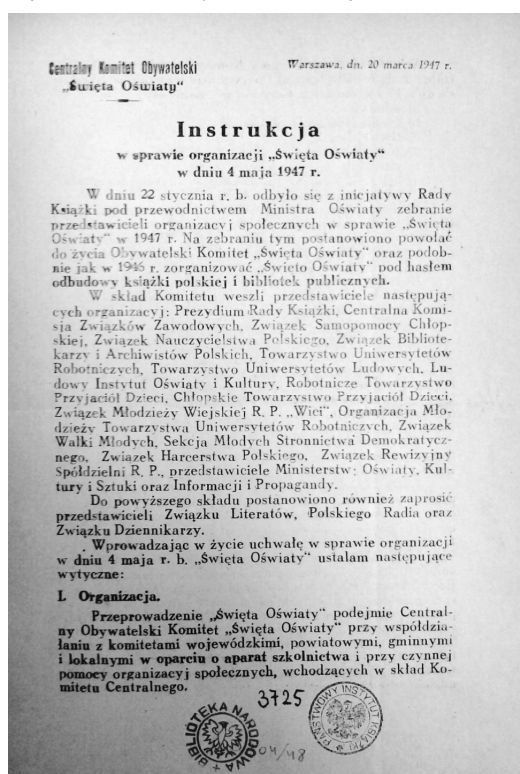
³² Rada Książki na zebraniu w dn. 17–18 września 1946 r. „przyjmując z zadowoleniem wyniki pierwszego Święta Oświaty” zaplanowała, aby kolejne obchody „Święta Oświaty” odbyły się w dniach 1–3 maja 1947 r. Zob. *Rada Książki*, „Bibliotekarz” 1946, nr 8–9, s. 198.

³³ *Instrukcja w sprawie organizacji „Święta Oświaty” w dniu 4 maja 1947 r.*, Warszawa 1947, s. 1.

³⁴ Tamże, s. 1, [4].

Podobnie jak przed rokiem, zasadnicza część publikacji dotyczyła sposobów organizacji obchodów, form pracy, jak również postulowanej akcji propagandowej. Komitety obywatelskie wojewódzkie, powiatowe, gminne i lokalne miały być zorganizowane niezwłocznie, a sprawozdania z tych czynności kuratorzy i inspektorzy szkolni byli zobowiązani nadesłać do 15 kwietnia. Niezbędne materiały informacyjne, na które składała się odezwa, okolicznościowy plakat, listy składek, nalepki, znaczki oraz specjalny numer „Bibliotekarza” z materiałem propagandowym, na adres Inspektoratów Szkolnych miała dostarczyć Centralna Zbiornica Książek w nieprzekraczalnym terminie 25 kwietnia. Szczególnie, przy pomocy wytłuszczonego druku, zaakcentowano konieczność „bezwłocznego zawiadomienia kierowników szkół powszechnych i średnich” o planowanych imprezach i powierzenia im ich organizacji, przy aktywnym udziale młodzieży szkolnej. Nowością było przerzucenie na komitety kosztów zamierzonych uroczystości, planowano pokryć je z dochodów uzyskanych we własnym zakresie³⁵.

Fot. 4. Instrukcja w sprawie organizacji „Święta Oświaty” w dniu 4 maja 1947 r. Fot. Autorka

Jeśli chodzi o sposób uczczenia święta, zachowano swobodę w wykorzystaniu różnych form, proponując – jak przed rokiem – m.in. zbiórki pieniężne, zebrania publiczne, prelekcje o książce, zwiedzanie bibliotek czy wieczory literackie. Innowacją było

³⁵ Tamże, s. 2–3.

wprowadzenie nagród za najlepsze wyniki. Ministerstwo Oświaty ufundowało dla bibliotek 200 zestawów książek złożonych z „nowych wydawnictw z zakupów Centralnej Zbiornicy Książek”. Ustalono dwie kategorie: najlepsze wyniki zbiórki w przeliczeniu na 1 mieszkańca gminy oraz najlepsze wyniki zbiórki w przeliczeniu na 1 mieszkańca powiatu. W każdej kategorii zaplanowano 5 nagród. Ich podziału miały dokonać biblioteki powiatowe, którym planowano przesłać wykaz wyróżnionych gmin³⁶.

Podobnie, jak przed rokiem, „celem rozbudzenia zainteresowania społeczeństwa” komitety były zobowiązane do przygotowania tekstów i notatek, poświęconych zagadnieniom książki, czytelnictwa czy bibliotek, i ich publikacji w lokalnej prasie i radiu³⁷.

Tematyką obchodów „Święta Oświaty” w 1947 r. była odbudowa książki polskiej i bibliotek publicznych. W kwestii materiałów propagandowych *Instrukcja* odsyłała do specjalnego numeru „Bibliotekarza”, który miał dostarczyć odpowiednich opracowań, przydatnych przy organizowaniu różnych uroczystości. Jak pisała redakcja czasopisma:

„nr 3–4 „Bibliotekarza” odbiegający, podobnie jak w roku ubiegłym nr 3, od normalnego planu redakcyjnego pisma, wydajemy z inicjatywy Prezydium Rady Książki z okazji „Święta Oświaty” poświęconego sprawom książki i bibliotek. Numer – w zwiększonym znacznie nakładzie – zostanie rozesłany do komitetów organizacyjnych obchodu. [...]

W doborze materiałów do numeru specjalnego „Bibliotekarza” kierowano się celami propagandowymi i wychowawczymi „Święta Oświaty”; podano więc teksty oświecające z różnych punktów widzenia rolę książki i bibliotek w życiu społeczeństwa.”³⁸

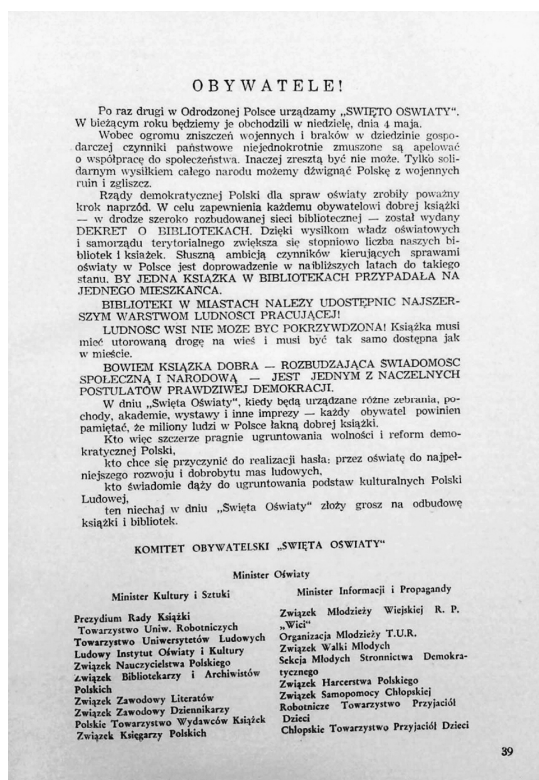
Na wspomniane teksty złożyły się artykuły m.in. A. Łysakowskiego *Uspołecznienie bibliotekarstwa*, Haliny Radlińskiej *Rozległość zdań bibliotekarza-oświatowca* czy J. Grycza *Kilka obrazów z dziejów bibliotek*. Ponownie opublikowano *Dekret o bibliotekach* „w oficjalnym brzmieniu, różnym w niektórych szczegółach od poprzedniej wersji”. W czasopiśmie zamieszczono również odezwę Komitetu Obywatelskiego „Święta Oświaty” apelującą do społeczeństwa o współpracę i ofiarność podczas zbiorów, tak aby w najbliższych latach udało się osiągnąć stan, w którym „jedna książka w bibliotekach [będzie] przypadała na jednego mieszkańca [...] bowiem książka dobra – rozbudzająca świadomość społeczną i narodową – jest jednym z naczelných postulatów prawdziwej demokracji”³⁹.

³⁶ Tamże, s. 3–[4].

³⁷ Tamże, s. [4].

³⁸ *Od Redakcji*, „Bibliotekarz” 1947, nr 3–4, s. 69.

³⁹ „Bibliotekarz” 1947, nr 3–4, passim.

O rezultatach przeprowadzonych akcji poinformowano na łamach „Bibliotekarza”. Tym razem zgromadzono ponad 52 miliony złotych. Pozyskane fundusze, z przeznaczeniem na zakup książek, podzielono pomiędzy biblioteki powiatowe i miejskie (75%) oraz biblioteki szkolne (25%). Zapowiadane nagrody Ministerstwa Oświaty za najlepsze osiągnięcia w zbiorce pieniężnej przyznano powiatowym komitetom, które uzyskały ponad 6 zł w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Dodatkowo, po jednym stutomowym komplecie przyznano 100 komitetom gminnym miejskim i wiejskim, które uzyskały najlepsze wyniki. Wśród nagrodzonych powiatów na pierwszym miejscu – 2.400 przyznanych książek – znalazło się Kępno (woj. poznańskie), z sumą 1.575.810 zł (na 1 mieszkańca 19,50 zł). Na drugim miejscu – 1.600 książek – Pisz z woj. olsztyńskiego z sumą 210.898 zł (na 1 mieszkańca 13,04 zł). Przyznano dwa miejsca trzecie po 1.000 książek. Zajął je Szczecin z wynikiem 78.825 zł (10,10 zł na 1 mieszkańca) oraz Jawor z woj. wrocławskiego z zebranymi 250.771 zł (8,21 zł na 1 mieszkańca). Podkreślano, że większość nagród zdobyły komitety zorganizowane na Ziemiach Odzyskanych. Na 11 nagrodzonych powiatów 7 było z Ziem Odzyskanych, na 100 gmin – 58 z Ziem Odzyskanych. Dodatkowo Społeczny Komitet Radiofonizacji Kraju [dalej: SKRK] ufundował 10 nagród w postaci 5-lampowych radiodbiorników „AGA”. Nagrody wręczono na zorganizowanej przez SKRK i Centralną Księgarnię Rolniczą „Samopomoc Chłopska” specjalnej akademii w dniu 4 maja 1948 r. komitetom lokalnym m.in. Nowe

Warpno z pow. szczecińskiego, Pisz i Rychtal pow. Kępno, Leszczyniec pow. Kamienna Góra, Dubinowo pow. Malbork, Sierpc, Siedlce, Elk. Dodatkowo komitetom tym wręczono ufundowane przez Centralną Księgarnię Rolniczą zestawy książek⁴⁰.

„Święto Oświaty” w 1948 r.

Funkcjonująca przy Ministerstwie Oświaty Rada Książki, dotychczasowy inicjator i koordynator „Święta Oświaty”, w 1948 r. nie kontynuowała swoich zadań w tym zakresie. Ostatnie posiedzenie Rady, które odbyło się 20 i 21 stycznia 1947 r., zakończyło się wydaniem komunikatu zawierającego niepochlebne dla władz opinie. Rada Książki stwierdziła:

„brak jednolitej polityki wydawniczej, który powoduje nie wypełnione dotychczas luki w działaniach najpotrzebniejszych i najbardziej poszukiwanych wydawnictw (jak np. encyklopedie o zawartości aktualnej, wznowienia arcydzieł literatury itp.), dublowanie przedsięwzięć nie wnoszących nic nowego [...], wreszcie nawet nadprodukcję w niektórych działach niewolnych od wydawnictw miernych, czy nawet bezwartościowych”⁴¹.

Rada domagała się jednocześnie „zastosowania w porę rozumnej polityki wydawniczej [...], ażeby uniknąć kryzysu książki, którego groźbę wydają się zapowiadać niektóre oznaki”⁴². Te symptomy to działania władz zmierzające do opanowania rynku książki i podporządkowania sektora prywatnego oraz stosunkowo niezależnej spółdzielczości centralnemu ośrodkowi dyspozycyjnemu. Jeszcze 2 czerwca 1947 r. Sejm uchwalił akty prawne, na podstawie których wprowadzono obowiązek koncesjonowania niezależnej od państwa działalności wydawniczej⁴³. 8 marca 1948 r. na mocy uchwały Rady Państwa utworzono Komitet Upowszechniania Książki, którego zadaniem było zorganizowanie „planowej akcji wydawniczej i akcji rozprowadzania książki”⁴⁴. Opinia i wnioski Rady Książki nie znalazły oddźwięku wśród dysponentów władzy, a działania zmierzające do

⁴⁰ J. N., *Wyniki „Święta Oświaty” w roku 1947*, „Bibliotekarz” 1948, nr 4–5, s. 62–63.

⁴¹ *Z Rady Książki (wyciąg z protokołu plenarnego zebrania w dniach 20 i 21 stycznia 1947 r.)*, „Bibliotekarz” 1947, nr 1–2, s. 27.

⁴² Tamże, s. 28; S. A. Kondek, dz. cyt., s. 83.

⁴³ S. A. Kondek, dz. cyt., s. 173–175. Zob. także J. Zmroczek, *Ruch wydawniczy w Polsce po r. 1945*, „Zapiski Historyczne” 1992, z. 100, s. 210–212.

⁴⁴ S. A. Kondek, dz. cyt., s. 84; *Uchwała Rady Państwa w sprawie upowszechniania książki i czytelnictwa w Polsce*, „Bibliotekarz” 1948, nr 3, s. 33–34. Na zlecenie Komitetu Upowszechniania Książki w latach 1948–1951 w masowych nakładach ukazywały się uznane za najpoczytniejsze utwory polskie i obce. Poza pracami Henryka Sienkiewicza czy Elizy Orzeszkowej były to m.in. *Szosa Wołokołamska* Aleksandra Beka, *Ani kroku w tył* Konstantina Simonowa czy *Matka* Maksyma Gorkiego. Zob. *Książka w Polsce Ludowej*, Warszawa 1952, s.30.

podporządkowania ruchu wydawniczo-księgarskiego interesom partii rządzącej nie napotkały już przeszkód ze strony niezależnych instytucji państwowych i społecznych.

Pomimo zawieszenia działalności Rady Książki „Święto Oświaty” wpisało się już w kalendarz imprez. 5 kwietnia 1948 r. z inicjatywy Rady Społecznej do Zwalczenia Analfabetyzmu w Polsce pod przewodnictwem Ministra Oświaty utworzono Centralny Komitet Obywatelski „Święta Oświaty” pod hasłem walki z analfabetyzmem⁴⁵. W skład komitetu weszły następujące organizacje społeczne oraz po raz pierwszy także partie polityczne:

1. Prezydium Rady Społecznej do Zwalczenia Analfabetyzmu w Polsce,
2. Komitet Centralny Polskiej Partii Robotniczej,
3. Centralny Komitet Wykonawczy Polskiej Partii Socjalistycznej,
4. Naczelny Komitet Wykonawczy Stronnictwa Ludowego,
5. Naczelny Komitet Wykonawczy Polskiego Stronnictwa Ludowego,
6. Centralny komitet Stronnictwa Demokratycznego,
7. Centralna Komisja Związków Zawodowych,
8. Zarząd Główny Związku Samopomocy Chłopskiej,
9. Zarząd Główny Związku Nauczycielstwa Polskiego,
10. Zarząd Główny Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego,
11. Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych RP,
12. Komitet Centralny Organizacji Młodzieży TUR,
13. Zarząd Główny Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”,
14. Zarząd Główny Związku Walki Młodych,
15. Związek Młodzieży Demokratycznej,
16. Związek Harcerstwa Polskiego,
17. Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza,
18. Liga Kobiet,
19. przedstawiciele Ministerstwa Oświaty,
20. przedstawiciele Ministerstwa Kultury i Sztuki .

Tym razem pominięto reprezentantów Ministerstwa Informacji i Propagandy, ale do komitetu zaproszono także przedstawicieli Polskiego Radia, Związku Literatów, Związku

⁴⁵ *Uchwała o likwidacji analfabetyzmu* została powzięta dopiero 7 IV 1949 r. (por. A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny. Tom 1: Podział administracyjny. Ważniejsze akty prawne, decyzje i enuncjacje państwowe (1944–1956)*, Warszawa 1996, s. 273). Zatem problematyka „Święta Oświaty” w 1948 r. wyprzedzała, a zarazem zapowiadała oficjalne decyzje decydentów władzy. „Uroczystej likwidacji analfabetyzmu” dokonano dopiero w 1951 r. m.in. w woj. rzeszowskim i olsztyńskim (Zob. S. A. Kondek, dz. cyt., s. 93).

Dziennikarzy, Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci oraz Związku Rewizyjnego Spółdzielni RP⁴⁶.

Utrzymano tradycję publikowania wydawnictw organizacyjnych. *Instrukcję w sprawie organizacji „Święta Oświaty” w dniu 2–4 maja 1948 r.* datowano na 7 kwietnia 1948 r. Czterostronicowa broszurka w formacie 21,4 x 15,3 cm została wytłoczona w Państwowych Zakładach Wydawnictw Szkolnych. Podobnie jak przez rok podpisał ją Przewodniczący Centralnego Komitetu Obywatelskiego Minister Oświaty, dr Stanisław Skrzyszewski. Zachowano dotychczasowy układ publikacji ujmując w niej zagadnienia organizacyjne, charakter uroczystości oraz akcję propagandową⁴⁷.

Zorganizowanie obchodów „Święta Oświaty” w 1948 r. w skali całego państwa z polecenia Centralnego Komitetu zlecono Radzie Społecznej do Zwalczania Analfabetyzmu przy współpracy wszystkich zainteresowanych organizacji i partii politycznych. Podobnie, na poziomie województw, powiatów i gmin z upoważnienia terenowych komitetów „Święta Oświaty”, obchody miały koordynować Rady (Komisje) do zwalczania analfabetyzmu ściśle współdziałające z Inspektoratami Szkolnymi. Ustalono, iż komitety wojewódzkie zwołuje kurator, natomiast komitety powiatowe inspektor szkolny. Koszty ich funkcjonowania należało pokryć z własnych funduszy. Centralny Komitet Obywatelski zapewniał bezpłatne materiały organizacyjne (odezwy, listy składek, nalepki, znaczki), które zobowiązał się przekazać do 16 kwietnia komitetom wojewódzkim, powierzając im dalszą ich dystrybucję.

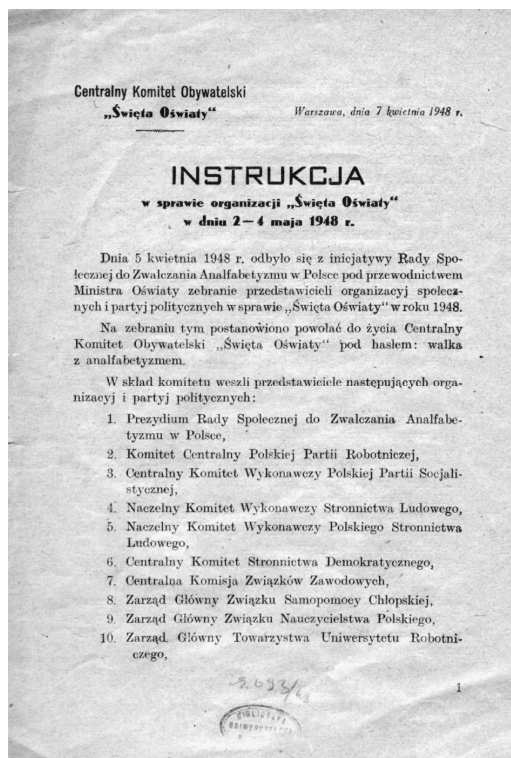
Odnosnie sposobu uczczenia święta w dalszym ciągu zachowano swobodę w wykorzystaniu różnych form. Jednak ze względu na zmianę głównego tematu obchodów zaproponowano utworzenie, tam gdzie ich dotychczas nie zorganizowano, terenowych Rad (Komisji) Społecznych do Zwalczania Analfabetyzmu oraz zbiórek pieniężnych na kursy oświatowe. Dla powiatów, które osiągną najlepsze wyniki finansowe Ministerstwo Oświaty ufundowało nagrody w postaci „bezpłatnych kompletów książek i przyborów na kursy początkowej nauki czytania i pisania”⁴⁸.

⁴⁶ *Instrukcja w sprawie organizacji „Święta Oświaty” w dniu 2–4 maja 1948 r.*, Warszawa 1948, s. 1–2.

⁴⁷ Tamże, passim.

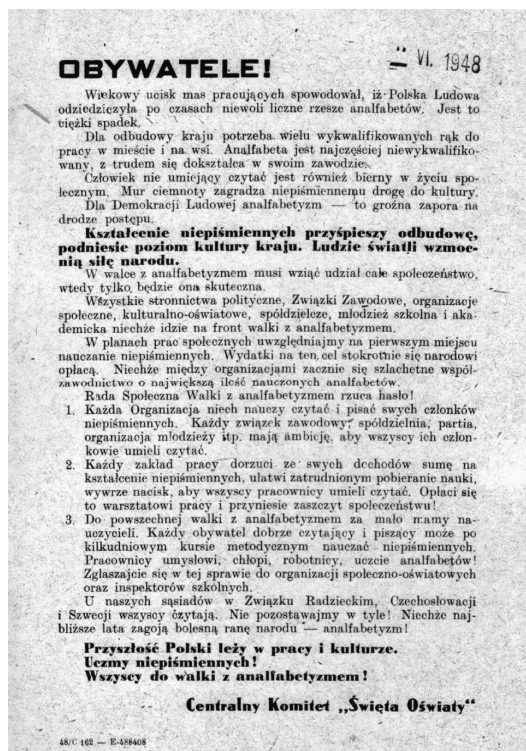
⁴⁸ Tamże, s. [4].

Fot. 6. Instrukcja w sprawie organizacji „Święta Oświaty” w dniu 2–4 maja 1948 r. Fot. Autorka

Podobnie, jak w poprzednich latach podkreślono rolę przeprowadzenia „odpowiedniej propagandy” informującej tym razem o walce z analfabetyzmem. Służyć miała temu także jednostronna ulotka zawierająca odezwę Centralnego Komitetu „Święta Oświaty”. Druk ten zachęcał społeczeństwo do aktywnej walki z analfabetyzmem informując iż „kształcenie niepiśmiennych przyspieszy odbudowę, podniesie poziom kultury kraju”. Proponowano zatem, aby „każda Organizacja [...] nauczyła czytać i pisać swych członków niepiśmiennych”, a „każdy zakład pracy dorzuci ze swych dochodów sumę na kształcenie niepiśmiennych [...] Opłaci się to warsztatowi pracy i przyniesie zaszczyt społeczeństwu”. W ulotce dostrzegano problem braku wykwalifikowanych kadr: „do powszechnej walki z analfabetyzmem za mało mamy nauczycieli.” W związku z tym „każdy obywatel dobrze czytający i piszący może po kilkudniowym kursie metodycznym nauczać niepiśmiennych. Pracownicy umysłowi, chłopi, robotnicy, uczcie analfabetów!”. Usiłowano także odwołać się do ambicji społeczeństwa zachęcając do rywalizacji: „U naszych sąsiadów w Związku Radzieckim, Czechosłowacji i Szwecji wszyscy czytają. Nie pozostawajmy w tyle!”

Fot. 7. Odezwa Centralnego Komitetu Obywatelskiego [B. m. 1948]. Fot. Autorka

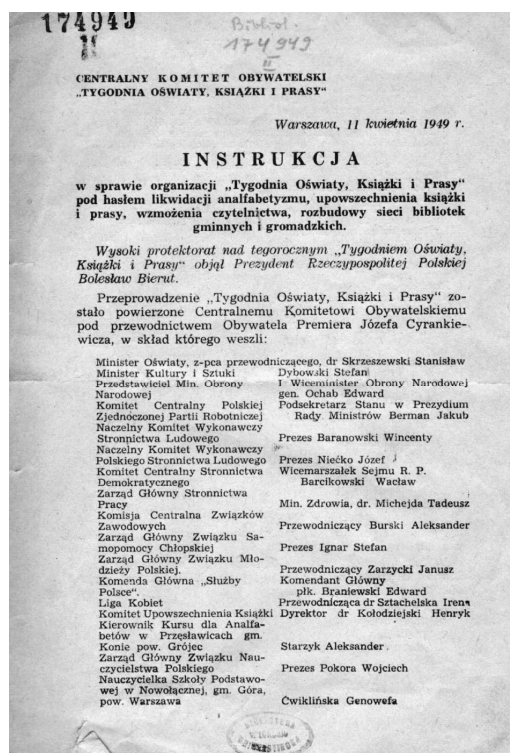
Ponieważ obchody „Święta Oświaty” w 1948 r. przeprowadzono bez aktywnej współpracy z bibliotekami, a ich tematyka wykraczała poza problematykę „Bibliotekarza”, na łamach tego czasopisma nie opublikowano sprawozdań. Nie wiemy zatem, które powiaty wygrały rywalizację i otrzymały nagrody Ministra Oświaty.

„Święta Oświaty” w 1949 r.

Obchody „Święta Oświaty” w 1949 r. miały już zdecydowanie odmienny charakter – przekształcono je wówczas w „Tydzień Oświaty, Książki i Prasy”. „Wysoki protektorat” nad planowanymi uroczystościami objął Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Bolesław Bierut, jednocześnie przewodniczącym Centralnego Komitetu Obywatelskiego został Premier Józef Cyrankiewicz. W skład utworzonego Komitetu weszli wymienieni z nazwiska przedstawiciele ponad trzydziestu organizacji społecznych i politycznych oraz wydawnictw spółdzielczych. Był to m.in. Minister Oświaty dr S. Skrzyszewski jako wiceprzewodniczący, poza tym Wiceminister Obrony Narodowej gen. Edward Ochab; Podsekretarz Stanu w Prezydium Rady Ministrów Jakub Berman reprezentujący Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej; dyrektor Komitetu Upowszechniania Książki dr Henryk Kołodziejski; prezes Spółdzielni Wydawniczej „Książka i Wiedza” Roman Werfel; prezes Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik” Jerzy Pański; dyrektor Państwowych Zakładów

Wydawnictw Szklonych dr S. Pazyra, dyrektor Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa” Leon Bielski. Nowością było włączenie do Komitetu zwykłych ludzi, jak listonosza wiejskiego, przodownika kolportażu w Gładyszewie, (pow. Gorlice) Józefa Padoła, pracownika huty „Pokój” i korespondenta „Trybuny Robotniczej” Ernesta Makela czy maszynisty rotacyjnego Alojzego Stokratka. Posunięcie to miało charakter ściśle propagandowy, dowodziło silnej więzi dysponentów władzy z ludem pracującym – masami, a zarazem obrazowało poparcie dla tejże władzy i jej decyzji⁴⁹.

Fot. 8. Instrukcja w sprawie organizacji „Tygodnia Oświaty, Książki i Prasy” 1949. Fot. Autorka

Podobnie jak przed laty, na potrzeby przygotowywanych obchodów wydano czterostronicową broszurkę pt. *Instrukcja w sprawie organizacji „Tygodnia Oświaty, Książki i Prasy” pod hasłem likwidacji analfabetyzmu, upowszechniania książki i prasy, wzmocnienia czytelnictwa, rozbudowy sieci bibliotek gminnych i gromadnych*, datowaną na 11 kwietnia 1949 r. Sygnował ją przewodniczący Centralnego Komitetu Obywatelskiego „Święta Oświaty” Premier Rządu RP Józef Cyrankiewicz. *Instrukcja* miała dotychczasowy format tj.

⁴⁹ W sformułowanych przez Józefa Stalina warunkach „prawidłowego kierownictwa partyjnego” podkreślono wagę relacji pomiędzy partią a masami. Wyłącznie doświadczenie mas, połączone z doświadczeniem kierowników partii mogło dać pożądane wyniki. Jednocześnie „bezpośrednie poparcie mas” zapewniało „ umiejętne wykonanie powziętych uchwał”. Por. *Masowa praca redakcji gazety*, Warszawa 1950, s. 8–9.

21,4 x 15,3 cm. Odbito ją w nakładzie stu tysięcy egzemplarzy w Drukarni Średniej Szkoły Graficznej, mieszczącej się przy ul. Wiślanej 6 w Warszawie⁵⁰.

Przekształcenie „Święta Oświaty” w „Tydzień Oświaty, Książki i Prasy” nie wpłynęło na zakres zagadnień poruszanych w broszurze. Uwzględniono w niej sposób organizacji, charakter i przebieg obchodu oraz planowaną akcję propagandową. Przeprowadzenie „Tygodnia Oświaty” w skali państwa pozostawało w gestii Centralnego Komitetu Obywatelskiego i jego terenowych organów. Za utworzenie komitetów wojewódzkich odpowiadał tym razem Przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej, komitety powiatowe zwoływał Przewodniczący Powiatowej Rady Narodowej, komitety gminne i gromadzkie – przedstawiciele samorządu terytorialnego. Wydatki związane z przygotowaniem obchodu należało pokryć z dochodów uzyskanych we własnym zakresie. Zaakcentowano konieczność aktywnego uczestnictwa młodzieży szkolnej wszystkich typów szkół, członków organizacji zawodowych pracowników oświatowych, bibliotecznych i prasowych⁵¹.

Centralny Komitet zobowiązał się do przygotowania materiałów informacyjno-propagandowych (odezwy, nalepki, znaczki, afisze propagandowe) i dostarczenia ich do komitetów wojewódzkich z zaleceniem dalszej dystrybucji⁵².

Ze względu na znacznie rozszerzoną formułę, jak i rozległości tematyki święta przebieg uroczystości i stosowanych form uległ zmianie. Nie pozostawiono już komitetom terenowym swobody wyboru imprez, ale przedstawiono wykaz form które należało uwzględnić. Wśród nich znalazła się:

- „1. Akcja propagandowa wzywająca analfabetów i półanalfabetów na kursy nauki początkowej.
2. Rozprowadzanie terminowe odezw i afiszów, nalepek i znaczków.
3. Przeprowadzenie zbiórki pieniężnej na akcje zwalczania analfabetyzmu.
4. Rozbudowę bibliotek i upowszechnianie książki przez:
 - a. powiązanie akcji z „Książka i Wiedza”, „Czytelnikiem” oraz innymi wydawnictwami, które urządzają kiermaszowe loterie książkowe itp.,
 - b. wygaszanie odczytów (prelekcji) o znaczeniu bibliotek w życiu społecznym i państwowym ze zwróceniem specjalnej uwagi na osiągnięcia Polski Ludowej w tej dziedzinie,
 - c. urządzenie wystaw książki i prasy,
 - d. zwiedzanie bibliotek,

⁵⁰ *Instrukcja w sprawie organizacji „Tygodnia Oświaty, Książki i Prasy” pod hasłem likwidacji analfabetyzmu, upowszechniania książki i prasy, wzmocnienia czytelnictwa, rozbudowy sieci bibliotek gminnych i gromadnych*, Warszawa 1949 [dalej cyt.: *Instrukcja 1949 r.*], passim.

⁵¹ Tamże, s. 2–3.

⁵² Tamże, s. 2.

- e. urządzenie w szkołach i placówkach oświatowych „Dnia Książki”.
5. Upowszechnianie czytelnictwa poprzez wszystkie znane formy pracy z książką w szkołach, zakładach pracy, masowych organizacjach, w świetlicach i zespołach czytelniczych, a szczególności poprzez organizowanie nowych zespołów czytelniczych spośród absolwentów kursów początkowego nauczania.
6. Propagandę prasy demokratycznej i rozszerzenie czytelnictwa prasy szczególnie wśród pracującego chłopstwa.[...]
- 7 Organizowanie „żywych gazet”, wieczorów autorskich i wyjazdów zespołów redakcyjnych do zakładów pracy. Przeprowadzanie narad korespondentów robotniczych i chłopskich w skali powiatowej i wojewódzkiej”⁵³.

Aby zrealizować tak szeroko postawione zadania Komitet Centralny polecił, aby „najszersze masy pracujące zostały wciągnięte do udziału w obchodzie”. Do współpracy w tej „masowej kampanii” należało zaktywizować literatów, pracowników prasy i radia, miejscowy personel szkół, bibliotek, czytelni, świetlic, księgarń, placówek kolportażu prasy. W rozbudowanej akcji propagandowej w prasie i radiu należało wykorzystać artykuły i notatki poświęcone zagadnieniu likwidacji analfabetyzmu, rozbudowy bibliotek oraz upowszechnianiu czytelnictwa. Temu samemu celowi miały służyć „propagandowe imprezy publiczne” oraz wystawy książek i prasy, cykle odczytów i pogadanek czy wieczory autorskie⁵⁴.

Obchody „Tygodnia Oświaty” w 1949 r. odbyły się w dniach 1–8 maja. Miały wyraźnie masowy, a zarazem bardziej radosny charakter. Poza rozpowszechnionymi wystawami, zwłaszcza książki bibliotecznego, po raz pierwszy na tak szeroką skalę zorganizowano kiermasze uliczne. Jak pisano w „Pracy Księgarskiej”: „Uliczna sprzedaż książek, w formie tydzień trwającego, ogólnokrajowego Kiermaszu Książek była u nas zupełną nowością. Wprawdzie i dawniej [...] widzieliśmy stoiska sprzedaży książek na ulicach miast, były one jednak objawem schorzeń życia wydawniczego”⁵⁵.

Kiermasz zorganizowały „najpoważniejsze instytucje wydawnicze i społeczna sieć księgarska”. Możemy przypuszczać, że były to spółdzielnie wydawnicze wchodzące w skład Centralnego Komitetu, zatem „Książka i Wiedza”, „Czytelnik”, „Prasa” czy PZWS-y. Kiermasze miały „mocno podkreślony charakter propagandy czytelnictwa i jego umasowienia”. Sprzedawano starannie dobraną literaturę, „pełnowartościową, przeważnie najświeższej produkcji”. Nie wprowadzono żadnych obniżek utrzymując ceny katalogowe,

⁵³ Tamże, s. 3–[4].

⁵⁴ Tamże, s. [4].

⁵⁵ *Książka na ulicy*, „Praca Księgarska” 1949, nr 5, s. 77.

ponieważ „zejście poniżej tych cen stworzyłoby wrażenie, że w normalny czasie ceny są wygórowane”. Oprócz stałych stoisk stosowano także ruchome punkty, które „wykorzystywały chwile skupienia ludności”, np. w porze wychodzenia pracowników z fabryki⁵⁶.

Nowością było zorganizowanie 8 maja przez redakcje gazet, na zakończenie obchodów „Tygodnia Oświaty”, „Dnia Prasy”. Nadano mu „charakter masowego i radosnego święta ludowego” poprzez urządzenie zabaw w parkach, połączonych z kiermaszami gazet i książek⁵⁷.

Podsumowaniem nowej formy święta jest opinia księgarzy spółdzielczych: „Połączenie propagandy i sprzedaży książek z elementami zabawy ludowej dało więc bardzo szczęśliwe wyniki. Okazało się, że tak poważny obiekt, jak książka, może być dla wielotysięcznych mas ludności atrakcją nie mniejszą niż zabawa taneczna lub «wesołe miasteczko», że wrażliwość mas na głębsze podniety kulturalne jest duża.”⁵⁸

Zakończenie

Pierwsze cztery lata funkcjonowania „Święta Oświaty” to okres kształtowania się formuł obchodu od zbiórek książek i składek pieniężnych na potrzeby bibliotek, poprzez wystawy, odczyty, po kiermasze uliczne. Tematyka uroczystości uzależniona była od trudności i problemów, z jakimi stykali się pracownicy oświatowi. Popularyzowano samą książkę akcentując konieczność tworzenia bibliotek publicznych, koncentrowano się na walce z analfabetyzmem, by ostatecznie wprowadzić koncepcję radosnego świętowania. Ta ostatnia forma obchodu, utrwaliła się w dobie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Święto, które w intencji dysponentów władzy miało zdewaluować i zatrzeć pamięć o „Świecie Konstytucji” wypracowało własną formułę i na trwale wpisało się w kalendarz obchodów.

Instrukcje wydawane przez Centralny Komitet Obywatelski to tylko jedno z wielu źródeł informacji o tym święcie. Istotnych informacji dostarczą zapewne materiały archiwalne przechowywane w zespole Ministerstwo Oświaty w Archiwum Akt Nowych w Warszawie i analiza zgromadzonych tam sprawozdań z przebiegu obchodów w poszczególnych komitetach. Obraz ten znacznie wzbogaciłaby kwerenda w prasie, w wyniku której można by dotrzeć do bezpośrednich relacji prasowych z różnych uroczystości. To jednak ogromny zakres prac czekający nadal na zainteresowanych tą problematyką badaczy.

⁵⁶ Tamże, s. 77–78; T. Hussak, dz. cyt., s. 24.

⁵⁷ *Instrukcja 1949 r.*, s. [4].

⁵⁸ *Kiermasz książek w Warszawie*, „Praca Księgarska” 1949, nr 5, s. 80.

„Święto Oświaty” w świetle instrukcji z lat 1946–1949

(abstrakt)

„Święto Oświaty” zostało utworzone w 1946 r. przez Ministra Oświaty, Cz. Wycecha i współpracującą z nim Radę Książki. Powołano Obywatelski Komitet Święta Oświaty, który co roku wydawał szczegółową instrukcję w sprawie organizacji uroczystości, zalecającą organizację różnorodnych imprez i form popularyzacji książki. W 1949 r. „Święto Oświaty” przekształcone zostało w „Tydzień Oświaty, Książki i Prasy”, odbywający się pod patronatem prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bolesława Bieruta. Artykuł przedstawia instrukcje, wydane przez Centralny Komitet Obywatelski w latach 1946–1949, związane z obchodami tego święta. Są to kilkustronicowe broszury prezentujące hasła poszczególnych Dni, jak i stawiane im założenia ideowo-polityczne. Artykuł przybliży stosowane wówczas formy popularyzacji oświaty i nauki oraz rozpowszechniania książki.

“Education Day”. The instructions from the years 1946–1949

(abstract)

“Education Day” [„Święto Oświaty”] was created in 1946 by the Minister of Education [Minister Oświaty], Cz. Wycech and cooperating with him the Books Council [Rada Książki]. Committee of Citizens of the “Education Day” [Obywatelski Komitet „Święta Oświaty”] was appointed and every year seemed a detailed guide on the organization of this event. In 1949, “Education Day” was transformed into “Education, Books and Press Week” [„Tydzień Oświaty, Książki i Prasy”], who patronized the President of Poland Boleslaw Bierut. The article presents the instructions issued by the Committee of Citizens in the years 1946–1949, associated with the celebration of this event. There are several pages booklet, which presenting a password each Days and describing their ideological and political assumptions. Article introduces the forms used in education and science popularization and dissemination of books.